

The realm of crimes subject to the evidentiary aspect of the obviation Rule (Dar') In Law of Islamic countries with regard to jurisprudential doctrine

Ruhollah Akrami ^{1*}

Abstract

The rule of Dar' has two aspects: real and evidentiary. This article tries to study the crimes that are influenced by the evidentiary dimension of the rule in the jurisprudence of Islamic schools and the law of Muslim countries in a comparative and descriptive-analytical method. The results indicate that the rule in all schools waives the crimes subject to Diyat and includes the Hodoud, and excluding the Qazf from this inclusion, which is seen in some Jurisprudential opinions, has not been accepted by the legal systems of Muslim countries. In the two categories of crimes punishable by Retribution and ta'zir, there are differences in the Jurisprudential opinions and views of the legal systems. In Fiqh and the legal system of Sunni countries, the rule includes retribution, not ta'zir. In Imami jurisprudence, there is disagreement about the inclusion of the rule in these two categories of crimes. Despite the Generality of Article 120 of the Islamic Penal Code, in our country, it should be said that the rule is also valid in ta'zir, but it does not include retribution.

Keywords: *Crimes subject to the obviation Rule, Law of Islamic countries, Judicial suspicion, Criminal jurisprudence, The Obviation Rule (Dar').*

1.Introduction

The obviation Rule (Dar'), which is also interpreted as the doctrine of shubha, is one of the most important criminal rules that has been accepted by most of the jurists of Islamic schools, according to which the punishment is removed in case of doubt. The issue that is the subject of this article is related to the determination of crimes that are subject to the proof dimension of the rule of Dar', does it include only the Hodoud, or does the rule also apply in cases of retribution, Diyat, and ta'zir? The study of the legal systems of Islamic countries illustrates that their legislative and judicial systems have adopted three different approaches to the evidentiary aspect of the rule of Dar'. Some countries have

1 . Associate Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Qom University, Qom, Iran (Corresponding Author: R.akrami@qom.ac.ir)

not recognized the rule. A number of others have applied the rule to some of the doubts as an example, without having a rule-based view; And finally, some have considered it as a general rule. Our country followed this recent approach by approving the Islamic Penal Code in 1392 SH. In this article, the approaches of two groups of recent systems that have recognized the rule, in whole or in part, have been analyzed based on their accepted jurisprudential doctrines.

2.Methodology

In this research, the realm of crimes subject to the evidentiary aspect of the obviation Rule (Dar') has been dealt with by analytical-descriptive method.

3.Resultsanddiscussion

Some systems, in a case-by-case manner, have taken into consideration some of the doubts that are subject to the implementation of the rule of Dar' in the statute and have ruled on the cancellation of punishment in them, without considering the totality of the evidential aspect of the rule. The Codes of the countries of Brunei, Pakistan, Mauritania, Yemen, the states of Malaysia and northern Nigeria and Aceh province of Indonesia should be included in this category. The suspicion of the invalidity of the Retraction of confession and the suspicion of proving the punishment for the adultery of a woman without a husband based on pregnancy are among these doubts. Another category of Islamic legal systems refers to the countries where, although the legislator has included cases in the provisions regarding some doubts, but beyond these examples, he has specified the evidentiary aspect of the rule of Dar' in general. Sudan and our country should be included in this category. The research shows that the approach of these two categories of legal systems to the crimes that are subject to the rule is not the same and the reason for this should be found in their accepted jurisprudence foundations.

4.Conclusion

The study carried out about the crimes subject to the evidentiary dimension of the rule of Dar' indicates that:

First. In Sunni jurisprudence, the rule includes prescribed punishments, i.e., Hodoud and Retribution. Regarding the hadd of qazf, some disputes have not been accepted by the majority due to the fact that it is the rights of people, so it does not allow the rule to be extended to it. Regarding the Diyat, due to the fact that, firstly, it is not a punishment and secondly, it has a financial aspect that belongs to the private rights of individuals, it is completely excluded from the scope of the rule. ta'zir is not considered as a specific and prescribed punishment, so so it cannot be removed with doubt.

Second. In Imamiyyah jurisprudence, the definitive extent of the jurisdiction of the rule is the Hodoud, although there is a difference of opinion regarding the

hadd of qazf, and some jurists consider gratuitous of the rule to be contradictory by extending it to the crime of having a personal right of qazf. However, due to the existence of the aspect of God's right in this crime based on some bases, and the generality of the wording of the Hodoud of the subject of the rule without being bound by God's right, the majority of jurists consider the rule to be valid in Qazf. Dayat is out of the scope of the rule without any controversy about it, but Retribution and ta'zir are a dispute, which seems to be due to the fact that Retribution has the nature of a personal right and the word hadd does not apply to it, and according to some hadiths, the rule does not apply to it. The entry of the rule does not apply to it. In Tazirat, due to the use of hadd in non-prescribed punishments in hadiths and jurisprudential sources, the theory of accepting the rule is stronger in them.

Third. In the legal system of some Sunni countries, due to the feeling of no need for the rule of Dar' due to the existence of Presumption of innocence and the rule of interpretation in favor of the accused in the relevant provisions, the statute is silent about the rule, but a significant number of these systems have considered the evidentiary dimension of the rule either in general or with respect to some doubts. The present study shows that in these systems, the rule includes retribution in addition to Hodoud, but it does not include Tazirat and Diyat.

In our country, in the Code in 1392 SH, Besides the Article 218 regarding Hodoud, in Article 120, the legislator specified the rule's absolute application in crimes, and this has caused some to consider the rule to be applicable in Hodoud, retribution, Diyat, and Tazirat. Despite this, although considering the generality of the mentioned articles, the rule should be considered applicable in all Hodoud; However, in Diyat, the generality should be considered as a result of negligence. In retribution, analysis in the articles indicates that the rule is not accepted, hence the practice of the courts that apply the rule to retribution as well can be criticized. Regarding Tazirat, considering the generality of Article 120 and the establishment of this article in the book of generalities, it should be considered that the rule should be generalized in this category of crimes.

5. Selection of References

Akrami, Ruhollah (1399), "Doubt of the Islamic Legal Maxim of Dar':Hudud Avoidance in the Case of Doubt in the Law of Iran", **Criminal LawDoctrines**, Volume 17, Number 20, pp. 3-28. [In Persian].

dakdika, walid (2018), "The Suspicion that Cancel the Punishment: Reading in the Libyan Law of Punishment and Compensation", **Sabratha University Scientific Journal**, Volume 2, Number 1, pp. 37 -54. [In Arabic].

- Hafnawi, Mansur Muhammad (1406), “Suspicious and their impact on criminal punishment in Islamic jurisprudence, compared to law”, , Cairo: **Maktabah al-Amanah**. [In Arabic].
- Malifi, Haitham (2018), “Al-Tazir for Doubt in the Saudi jurisprudence, Master’s thesis, Riyadh”: **Naif Arab University for Security Sciences**. [In Arabic].
- Muhammad, Awad (No date), “Studies in Islamic Criminal Jurisprudence, Alexandria”: **Dār al-Maṭbū‘āt al-Jāmi‘īyah**. [In Arabic].
- Najafi, Mohammad Hassan (1404), **Jawahir al-Kalam**, vol. 41, seventh edition, Beirut: Dar Al-Ihya Al-torath Al-Arabi. [In Arabic].
- Peters, Ruud (2001), “The reintroduction of Islamic criminal law in Northern Nigeria”, Lagos: European Commission.
- Solomon, Yasser Arif (2015), “the Adultery crime punishable by had in light of the Judicial decisions of the Abu Dhabi Supreme Court and the Federal Supreme Court”, **Abu Dhabi: Judicial Department**. [In Arabic].
- Weimann, Gunnar J. (2010), *Islamic Criminal Law in Northern Nigeria: Politics, Religion, Judicial Practice*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Youssef, Yassin Omar (1996), “The general theory of the Sudanese criminal law for the year 1991”, **Beirut: Dar Al Hilal Publishing House**. [In Arabic].

Citation:

Akrami, R (2022 & 2023), “The realm of crimes subject to the evidentiary aspect of the obviation Rule (Dar’)In Law of Islamic countries with regard to jurisprudential doctrine”, **Criminal Law Research**, 13(26), pp. 7-31. DOI:10.22124/jol.2022.21001.2225

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

قلمروی جرایم مشمول بعد اثباتی قاعده در آ در حقوق کشورهای اسلامی با نگاهی به آموزه‌های فقهی

روح‌الله اکرمی

چکیده

قاعده در آ دو بعد ثبوتی و اثباتی دارد. این نوشتار تلاش نموده جرایمی را که تحت تأثیر بعد اثباتی قاعده هستند، در فقه مذاهب اسلامی و حقوق کشورهای مسلمان به‌طور تطبیقی به روشی توصیفی تحلیلی مطالعه نماید. یافته‌ها نشان می‌دهد قاعده در کلیه مذاهب از جرایم مستوجب دیه انصراف داشته و حدود را شامل می‌شود، و مستثنا نمودن قذف از این شمول که در برخی فتاوا ملاحظه می‌شود توسط نظام‌های حقوقی کشورهای مسلمان پذیرفته نشده است. در دو دسته از جرایم موجب قصاص و تعزیر با تشدد در آرای فقهی و مواضع نظام‌های حقوقی روبه‌رو هستیم. در فقه و حقوق کشورهای اهل تسنن قاعده، قصاص را در بر گرفته و تعزیرات را شامل نمی‌شود. در فقه امامیه نسبت به شمول قاعده در این دو دسته از جرایم اختلاف نظر هست. به‌رغم اطلاق ماده ۱۲۰ ق.م.ا. در کشور ما باید گفت قاعده در تعزیرات نیز جاری است لکن قصاص را شامل نمی‌شود، لذا موضع مبنی بر تعمیم قاعده به قصاص توجیه‌پذیر نیست.

واژگان کلیدی: جرایم مشمول قاعده در آ، حقوق کشورهای اسلامی، شبهات اثباتی، فقه جزایی، قاعده در آ

مقدمه

قاعده در آن که از آن با عنوان دکترین شبهه^۱ نیز تعبیر شده است (Mir-Hosseini and Hamzić, 2010: 30)، از مهم‌ترین قواعدی است که در حوزه کیفری مورد پذیرش اغلب فقهای مذاهب اسلامی قرار گرفته است که مطابق آن در صورت وجود شبهه مجازات برداشته می‌شود.

قاعده دارای دو کاربرد اثباتی و ثبوتی است. توضیح آن که گاه در عالم ثبوت نسبت به مجرمانه بودن یک رفتار یا مشروعیت یک مجازات خاص برای رفتار مزبور شبهه وجود دارد که اقتضای قاعده حسب مورد جرم نبودن یا برداشته شدن مجازات شدیدی است که برای آن رفتار معین شده است (طباطبایی، ۱۴۱۸: ۲۱/۱۶-۱۹؛ مکارم شیرازی، ۱۴۱۸: ۱۳۲/۱). اما بعد اثباتی قاعده ناظر بر مواردی است که از جهت ثبوتی نسبت به مجرمانه بودن رفتار و نیز مجازات آن تردیدی وجود ندارد، ولی تحقق رفتار و انتساب آن به متهم در عالم واقع مورد شبهه است، در این موارد نیز اقتضای قاعده در آن است بزهکاری متهم را ثابت شده ندانیم و شبهه را به نفع او تفسیر نماییم (عاملی جبعی، ۱۴۱۳: ۳۵۱/۱۴؛ ابن قدامه مقدسی، ۲۰۰۴: ۲۲۰۹).

مسئله‌ای که موضوع نوشتار حاضر است ناظر بر تعیین جرایمی است که مشمول بعد اثباتی قاعده در آن می‌باشند که آیا فقط حدود را در بر می‌گیرد و یا قاعده در موارد موجب قصاص، دیه و تعزیر نیز جریان دارد؟ نکته مهمی که مبنای تفکیک دو بعد اثباتی و ثبوتی قاعده در آن را مشخص می‌سازد آن است که تتبع در برخی آثار فقهی و مواضع بعضی از نظام‌های حقوقی نشان می‌دهد همواره در خصوص قلمروی جرایم مشمول دو بعد قاعده نگاه همسانی وجود ندارد. توضیح آن که گاه از منظر یک فقیه یا نظام حقوقی به‌رغم این که بعد اثباتی قاعده در آن شامل جرایم غیر حدی نمی‌شود ولی مشاهده می‌شود در بعد ثبوتی بنا بر مقتضای قاعده، شبهه را مسقط مجازات‌های غیر حدی می‌دانند. به‌طور مثال برخی از فقها در حالی که قاعده در آن را منصرف از قصاص می‌دانند (صانعی، ۱۳۸۸: ۹۵/۱)، اما از منظر ثبوتی دیده می‌شود موافق اقتضای قاعده نظر می‌دهند (صانعی، ۱۳۸۸: ۱۷۵/۱). همچنین در بعضی نظام‌های حقوقی مانند ایران، در شرایطی که در عالم اثبات، همان‌طور که در ادامه توضیح داده می‌شود، قانون‌گذار تمایلی به اجرای قاعده در قلمروی قصاص ندارد، اما از منظر ثبوتی در موارد متعددی موافق مقتضای قاعده در آن تعیین تکلیف کرده است.

به‌طور نمونه در مورد ماده ۳۰۶ در فرایند بررسی مصوبه کمیسیون قضایی در شورای نگهبان مسئله قابلیت قصاص اسقاط جنینی که روح در او دمیده شده مطرح می‌شود، در حالی که برخی اعضای شورا تأکید می‌کنند «جنین پس از ولوج روح، نفس محسوب می‌شود و از این لحاظ مشمول اطلاعات و عمومات قتل نفس قرار می‌گیرد که مجازات آن در حالت عمدی قصاص است».

1 . the doctrine of shubha.

در مقابل سایر اعضای شورا با این استدلال که در روایات ناظر بر اسقاط جنین سخنی از قصاص مطرح نشده است جنایت عمدی بر جنین را حتی اگر جنین کامل باشد، موجب دیه و نه قصاص می‌دانند و با شبهه دانستن مسئله می‌افزایند «طبق قاعده "الحدود تدرأ بالشبهات" قصاص در این فرض ثابت نخواهد بود. بنابراین صرفاً در فرضی که جنین زنده متولد شود و قابلیت ادامه حیات داشته باشد و جنایت وارد بر او منجر به مرگ شود، می‌توان مرتکب را قصاص کرد» (پژوهشکده شورای نگهبان، ۱۳۹۷: ۱۹۷-۱۹۶). دیدگاه اخیر که مبتنی بر قاعده در آ بود در نهایت در قانون مجازات اسلامی منعکس شد.

در هر صورت برخورد دوگانه با قاعده در آ در دو عرصه ثبوت و اثبات مبنای محکمی ندارد، زیرا عموم قاعده به نحو یکسانی شبهات حکمی و موضوعی را اعم از آن که بر دادرسی یا مفتی عارض شوند شامل خواهد شد، لکن با قطع نظر از این اشکال و با ملاحظه تمایزات رویکردی که نسبت به این دو جنبه در عمل مشاهده می‌شود، به منظور تحدید دقیق قلمرو بحث در اثر فرارو، تلاش شده در نظام‌های حقوقی کشورهای اسلامی به طور عام و حقوق ایران به طور خاص، در کنار لحاظ مذاهب فقهی، صرفاً قلمروی جرایم مشمول بعد اثباتی قاعده با روشی توصیفی تحلیلی بررسی شود، اعم از آن که در بعد ثبوتی نیز همین قلمرو را پذیرفته باشند یا خیر. در این راستا در ابتدا به-طور کلی موضع نظام‌های حقوقی کشورهای مسلمان را نسبت به بعد اثباتی قاعده مورد اشاره قرار داده و در ادامه جرایم مشمول آن بحث خواهد شد.

۱. موضع حقوق کشورهای اسلامی نسبت به پذیرش بعد اثباتی قاعده در آ

بررسی نظام‌های حقوقی کشورهای اسلامی نشان می‌دهد نظام تقنینی و قضایی آن‌ها سه رویکرد مختلف نسبت به بعد اثباتی قاعده در آ اتخاذ نموده‌اند. برخی از کشورها قاعده را به طور واضح مورد شناسایی قرار نداده‌اند. تعدادی دیگر بدون آن که نگاه قاعده‌مندی داشته باشند، به طور مصداقی به اجرای قاعده نسبت به پاره‌ای از شبهات اثباتی پرداخته‌اند؛ و در نهایت بعضی آن‌را در قالب قاعده کلی مطمح نظر داشته‌اند.

۱.۱. نظام‌های ساکت نسبت به قاعده در آ

اغلب نظام‌های حقوقی کشورهای اسلامی اساساً قاعده در آ را در معنای فقهی آن مورد توجه قرار نداده‌اند. این نگاه به این معنا نیست که آن‌ها با وجود شبهه در اثبات بزه و مسئولیت متهم، محکومیت را تجویز می‌نمایند بلکه دکتین حقوقی در این کشورها معتقد است نظام حقوقی آن‌ها

در قالب اصول و قواعد دیگری نظیر اصل برائت و قاعده تفسیر شک به نفع متهم^۱ که متضمن همان مفاد قاعده درآ است، خود را بی‌نیاز از تنصیص قاعده دانسته است (ضمیمه، ۲۰۱۱: ۳۵۹؛ عوده، بی‌تا: ۲۱۸/۱). در این راستا حقوق موضوعه اکثریت کشورهای مسلمان در متن قوانین اشاره‌ای به قاعده درآ نکرده‌اند، با وجود این در برخی از آن‌ها به قاعده تفسیر به نفع متهم نیز تصریحی دیده نمی‌شود، نظیر الجزایر، بحرین و عمان، که البته دکتترین و رویه قضایی این کشورها این قاعده مسلم حقوقی را پذیرفته‌اند، با وجود این در مقررات برخی کشورها نیز نظیر ماده ۲ قانون مجازات کوزوو مصوب ۲۰۱۲ و ماده ۴ از قانون مجازات نیجر اصلاحی ۲۰۰۳ این قاعده در قوانین موضوعه انعکاس یافته است.

در زمینه چنین موضعی باید گفت مجرد پذیرش این تأسیسات حقوق عرفی نمی‌تواند خلأ قاعده درآ را پوشش دهد زیرا قاعده تفسیر شک به نفع متهم در حقوق موضوعه قلمروی محدودتری در مقایسه با قاعده فقهی درآ دارد چرا که این قاعده شبهات حکمی را در بر می‌گیرد، در حالی که در حقوق عرفی به استناد قاعده تفسیر به نفع متهم نمی‌توان جهل و تردید مرتکب نسبت به قانون را عذری برای معافیت از مجازات به شمار آورد (عبدالقادر، ۲۰۱۶: ۱۴۴-۱۴۳ و ۱۲۷).^۲ علاوه بر امتیاز گستردگی شمول قاعده باید افزود اقتضای اصل برائت، و تبعاً نتایج مستخرج از آن مانند قاعده تفسیر شک به نفع متهم، آن است که اگر قاضی در تحقق ارکان تشکیل‌دهنده جرم و انتساب آن‌ها به متهم و اجتماع شرایط مسئولیت کیفری شک داشته باشد، باید آن را به نفع متهم تفسیر و مسئولیتی برای او شناسایی ننماید؛ لکن گاه به‌رغم وجود شک، دلیل یا اصل اقتضای مجازات متهم را دارد و لذا نوبت به تمسک به اصل برائت نمی‌رسد نظیر جایی که شبهه جنون و یا اکراه متهم وجود دارد، در چنین مواردی اقتضای اصول مبنی بر استصحاب سلامت عقل و اختیار متهم، مجالی برای اجرای اصل برائت باقی نمی‌گذارد و باید به محکومیت متهم نظر داد مگر دعوای خلاف اصل ثابت شود و بسیاری از سیستم‌های کیفری بار اثبات را در این موارد بر دوش متهم گذاشته‌اند؛^۳ این در حالی است که در این‌گونه موارد قاعده درآ به‌عنوان دلیلی اجتهادی مانع اجرای اصول مزبور شده و اجازه‌ی صدور حکم محکومیت بر اساس احکام ظاهری ناشی از اجرای اصول عملیه را نمی‌دهد.

۱. جهت دیدن ارتباط قاعده درآ با قاعده تفسیر شک به نفع متهم ر.ک. (محمدیان، ۱۳۹۹: ۲۳۴).

۲. لازم به بیان است از جهت جرایم مشمول باید گفت قاعده تفسیر به نفع متهم شمول بیشتری در مقایسه با قاعده درآ دارد، به طور نمونه قصاص و دیات هر چند تحت شمول قاعده اخیر دانسته شده‌اند (محمدخانی، ۱۴۰۰: ۱۹۰)، اما همان‌گونه که در این پژوهش بیان خواهد شد از قلمرو قاعده درآ خارج هستند.

۳. در این زمینه می‌توان بند (ج) ماده ۵ قانون اثبات سودان مصوب ۱۹۹۴ را مورد توجه قرار داد.

چه بسا از همین رو است که رویه قضایی بعضی از کشورهایی که در قانون موضوعه به قاعده نپرداخته‌اند، در آرای خود به آن استناد می‌نمایند، به‌طور نمونه دیوان عالی قطر در برخی از آرا چنین رویکردی را اتخاذ نموده است؛ در رأی شماره ۱۰۳ در سال ۲۰۱۵ با استدلال به قاعده درآ در پرونده اتهام رابطه نامشروع امکان حکم به مجازات حدی را منتفی دانسته و استدلال نموده است که رجوع موجب شبهه در درستی اقرار شده که به دلیل قاعده درآ حد ثابت نمی‌شود. مشابه چنین استدلالی در رأی شماره ۴۲۶ به سال ۲۰۱۳ در پرونده ناظر بر اتهام شرب خمر نیز سابقه داشته است.^۱ دیوان عالی مصر نیز با چنین رویکردی در برخی از احکام به قاعده درآ استناد نموده است، به طور مثال در پرونده اتهام زناى زنی که به طلاق رجعی از شوهرش جدا شده بود، دیوان طی رأی شماره ۲۲۴۰ در سال ۱۹۳۰ با استناد به قاعده درآ حکم محکومیت را نقض نمود و مقرر داشت که در نتیجه‌گیری از وقایع و اوضاع و احوال پرونده باید قاعده حکمی درآ مورد رعایت قرار گیرد (جمل، ۱۹۸۳: ۱۵۵).

۱.۲. نظام‌های قائل به پذیرش مصداقی قاعده درآ

در دسته دوم از نظام‌ها به شکل موردی برخی از شبهاتی که در معرض اجرای قاعده قرار دارند، در مقررات موضوعه مورد توجه قرار گرفته و بر اسقاط مجازات در آن‌ها حکم شده است، بدون آن‌که کلیت بعد اثباتی قاعده مطمح نظر قرار گیرد.

قوانین کشورهای برونئی، پاکستان، موریتانی، یمن، ایالت‌های مالزی و شمال نیجریه و استان آچه اندونزی را باید در این دسته جای داد. در اینجا به جهت رعایت ایجاز چند نمونه از شبهات اثباتی را که در این کشورها مورد پذیرش قرار گرفته‌اند مورد اشاره قرار می‌گیرد.

الف) شبهه بی‌اعتباری اقرار در اثر رجوع مقر. جمهور فقهای اهل سنت معتقدند رجوع مقر از اقرار در حدود واجد جنبه حق الله مصداق شبهه است و موجب سقوط مجازات است (کاشانی، ۱۴۰۶: ۱/۷؛ نووی، بی‌تا، ۳۰۲/۲۰؛ نفرآوی، ۱۴۱۵: ۲۰۸/۲؛ ابن قدامه مقدسی، ۲۰۰۴: ۲۲۰۳-۲۲۰۲؛ تنوخی حنبلی، ۱۴۲۴: ۲۲۶/۴-۲۲۵). بر این مبنا مقررات کشورهای تابع رویکرد حاضر عمدتاً این شبهه را به‌عنوان مسقط مجازات مورد تصریح قرار داده‌اند. ماده ۸۶ قانون جنایی شرعی برونئی، ماده ۲۵ قانون دلایل در دادگاه‌های شرع برونئی، ماده ۹ قانون جرم زنا و ماده ۱۱ قانون جرایم علیه اموال و ماده ۱۰ قانون ممنوعیت پاکستان (Council of Islamic Ideology, 2006: 17-58)،

۱. قابل دسترس در وبگاه حقوقی میزان متعلق به شورای عالی قضایی قطر به آدرس:

<<https://www.almeezan.qa/RulingPage.aspx?typeID=1&id=1887&language=ar>>

<<https://www.almeezan.qa/RulingPage.aspx?typeID=1&id=1636&language=ar>>

مواد ۳۵۱ قانون جنایی موریتانی، ماده ۹۶ قانون اثبات یمن،^۱ بند ۹ ماده ۲۶۶ و بند ۴ ماده ۲۸۴ و بند ۱ ماده ۲۹۷ از قانون جرایم و مجازات‌های یمن، ماده ۱۴۷ قانون کیفری شرعی ایالت زامفارای نیجریه (Peters, 2001: 19)، ماده ۳۹ قانون جنایات استان آچه اندونزی، ماده ۴۵ قانون کیفری شرعی ایالت کلانتان مالزی، ماده ۴۸ قانون جرایم کیفری شرعی (حدود و قصاص) ایالت ترینگانو مالزی متضمن چنین حکمی هستند.

ب) شبهه بی اعتباری اقرار در اثر فرار محکوم. بنا بر قول فقهای حنفی، مالکی و حنبلی اگر حکم محکومیت حدی کسی به استناد اقرار صادر شده باشد، فرار محکوم از مجازات، نوعی رجوع فعلی یا معنوی از اقرار به شمار می‌رود که از جهت شبهه اثبات مسقط کیفر است (حفناوی، ۱۴۰۶: ۹۳). مواد ۴۵ از قانون کیفری شرعی ایالت کلانتان و قانون جرایم کیفری شرعی ایالت ترینگانو مالزی و ماده ۸۶ قانون جنایی شرعی برونئی متضمن چنین حکمی هستند.

ج) شبهه بی اعتباری شهادت در اثر رجوع شاهد. از دیگر شبهات اثبات به رجوع شاهد از گواهی برمی‌گردد (ابن قدامه مقدسی، ۲۰۰۴: ۱۸۷)، که در ماده ۵۰ قانون اثبات یمن، ماده ۲۶۶ قانون جرایم و مجازات‌های یمن، مواد ۸۷، ۱۸۴، ۱۸۶، ۱۸۷ و ۱۸۹ قانون جنایی شرعی برونئی، ماده ۹ قانون جرم زنا و ماده ۱۱ قانون جرایم علیه اموال و ماده ۱۰ قانون ممنوعیت پاکستان (Council of Islamic Ideology, 2006: 17-58)، ماده ۴۳ قانون کیفری شرعی ایالت کلانتان مالزی و ماده ۴۶ قانون جرایم کیفری شرعی ایالت ترینگانو مالزی صراحتاً مورد حکم قرار گرفته است.

د) شبهه اثبات حد زنا زنی فاقد شوهر به استناد بارداری. بر اساس فتاوی فقهای اغلب مذاهب اسلامی، به جز مالکیه، اگر زنی که شوهر ندارد باردار شود، بارداری نمی‌تواند دلیل اثباتی برای زنا او محسوب شود، دلیل بی اعتباری این شیوه نیز در آن که مصداق شبهه است دانسته شده است (مقدس اردبیلی، ۱۴۰۳: ۳۵/۱۳؛ ابن قدامه مقدسی، ۲۰۰۴: ۱۹۴؛ ابن نجیم، بی‌تا: ۷/۵؛ شربینی، ۱۹۹۷: ۱۹۰/۴). همین رویکرد در مقررات برخی از کشورهای اسلامی که «درأ» را بسان یک قاعده کلی در اثبات جرایم مورد تصریح قرار نداده‌اند ملاحظه می‌شود؛ قانون جنایات آچه اندونزی در ماده ۳۶ چنین موضعی را اتخاذ نموده است (Abubakar and Maulana, 2018: 178-179).

۱.۳. نظام‌های قائل به پذیرش کلی قاعده درأ

قسم سوم از نظام‌های حقوقی اسلامی ناظر بر کشورهایی است که هرچند قانون‌گذار به‌طور موردی در موادی نسبت به برخی از شبهات ورود کرده، لکن ورای این مصادیق، بعد اثباتی قاعده درأ را به‌طور کلی نیز تصریح نموده است. سودان و کشور ما را باید در این دسته جای داد.

۱. در این ماده بر مؤثر بودن رجوع از اقرار تصریح شده و تنها در حقوق مالی اشخاص بر رجوع اثری مترتب نموده است، مطابق ماده «یصح الرجوع فی الاقرار إلا أن یكون فی حق من حقوق العباد المالیه...».

قانون اثبات سودان مصوب ۱۹۹۴ به رغم این که قواعد اصولی ناظر بر اثبات دعاوی را در ماده ۵ بیان می نماید و یکی از این قواعد را اصل برائت معرفی نموده که بر همه دعاوی کیفری حاکمیت دارد که مطابق آن «الأصل براءة المتهم، حتی تثبت إدانته دون شک معقول». با وجود این در ماده ۶۵ به شکل کلی بر قاعده در آ تصریح نموده و اشعار می دارد «تدرأ الحدود بالشبهات». در این قانون افزون بر تصریح مزبور به کلیت قاعده، مقنن رأساً در برخی موارد فرض بر شبهه اثبات گذاشته است که در آنها دادگاه ناگزیر از حکم به سقوط مجازات است. در این راستا بند دوم ماده ۲۲ اشعار می دارد رجوع از اقرار در جرایم موجب حد شبهه ای است که اقرار را در حکم دلیلی غیر قاطع قرار می دهد. ماده ۶۵ نیز مقرر می دارد: رجوع از اقرار، اختلاف میان گواهان و رجوع گواه از شهادت خویش در زمره شبهات محسوب می شوند. در بعضی از موارد نیز قانون گذار سودانی شبهه اثباتی قضایی را پیش بینی نموده است، نظیر حکم بند سوم ماده ۲۱ که در امور کیفری شبهه در اقرار غیر قضایی را مانع از نفوذ قطعی آن دانسته که تشخیص آن نیز با مرجع قضایی است.

در کشور ما قانون مجازات اسلامی نیز در ماده ۱۲۰ تحت عنوان «اعمال قاعده در آ» مقرر داشته است «هر گاه وقوع جرم یا برخی از شرایط آن و یا هر یک از شرایط مسئولیت کیفری مورد شبهه یا تردید قرار گیرد و دلیلی بر نفی آن یافت نشود، حسب مورد جرم یا شرط مذکور ثابت نمی شود». در ماده ۱۲۱ نیز بر جریان قاعده در حدود تصریح و مقرر گشته است «در جرایم موجب حد به استثنای محاربه، افساد فی الارض، سرقت و کذب، به صرف وجود شبهه یا تردید و بدون نیاز به تحصیل دلیل، حسب مورد جرم یا شرط مذکور ثابت نمی شود». مفاد این مواد در قلمرو حدود در ماده ۲۱۸ و تبصره ۱ آن نیز تکرار شده است. طبق متن ماده «در جرایم موجب حد، هر گاه متهم ادعای فقدان علم یا قصد یا وجود یکی از موانع مسئولیت کیفری را در زمان ارتکاب جرم نماید، در صورتی که احتمال صدق گفتار وی داده شود، ... ادعای مذکور بدون نیاز به بینه و سوگند پذیرفته می شود». مفاد این مواد تنها بعد اثباتی قاعده در آ را مطمح نظر داشته اند که در حقیقت متمرکز بر همان شبهات موضوعی ناظر بر احراز بزهکاری می باشند که نزد مرجع قضایی عارض می شوند.

۲. قلمروی جرایم مشمول بعد اثباتی قاعده در آ در حقوق کشورهای اسلامی

بحث اصلی در ارتباط با نظام هایی که بعد اثباتی قاعده در آ را پذیرفته اند به دامنه جرایمی برمی گردد که مشمول آن قرار می گیرند. با تدقیق در مقررات و رویه قضایی نظام های مزبور می توان به طور اجمالی گفت نسبت به دو دسته از جرایم وحدت نظر هست؛ نظام های حقوقی مزبور قاعده را در جرایم حدی پذیرفته اند ولی در جرایم موجب دیه این قاعده را جاری نمی دانند. با وجود این در خصوص دو دسته از جرایم موجب قصاص و تعزیر مسئله محل اختلاف است، که در ادامه به تفکیک بررسی خواهند شد.

۱.۲. شمول قاعده نسبت به حد

حدود به معنای مجازات‌هایی که نوع و میزان آنها در شرع در قبال رفتارهای مجرمانه خاصی معین شده‌اند، مصداق اصلی قاعده درآ می‌باشند و لذا در کلیت اجرای قاعده درآ در این دسته از جرایم در فقه و حقوق کشورهای اسلامی بحثی نیست. تنها در مورد حد قذف مناقشاتی وجود دارد. برخی معتقدند این حد، حق الناس محض (حلی، ۱۴۰۸: ۱۳۲؛ ابن رشد قرطبی، ۱۴۲۵: ۲۲۶/۴) یا دست‌کم این بعد در آن غالب است (موسوی اردبیلی، ۱۴۲۷: ۳۴۳/۲؛ ابن مبروک الأحمدي، ۱۴۲۴: ۱۱۹/۲)؛ متقابلاً بعضی حد قذف را حق الله دانسته (هاشمی شاهرودی، ۱۴۲۳: ۲۴۴) یا دست‌کم این جنبه را در آن غالب می‌دانند (آل عصفور بحرانی، بی‌تا: ۱۱۶؛ ابن عابدین، ۱۴۲۳: ۸۶/۶). طبیعتاً اگر نظریه حق الهی بودن حد قذف پذیرفته شود، در سقوط آن به واسطه شبهه اشکالی نیست، اما اگر نظریه حق الناس بودن آن لحاظ شود، ممکن است گفته شود قاعده درآ شامل آن نمی‌شود، چه به نظر برخی اصحاب از حدود صرفاً موارد حق الله را اراده نموده‌اند (ابن مکی عاملی، ۱۴۱۴: ۱۶۰/۴)، لذا قاعده در حد مزبور جاری نیست (حلی، ۱۴۰۸: ۱۳۱؛ ماوردی، ۱۴۱۹: ۲۵۸/۱۳).

در ارزیابی نظریات باید گفت اگر قاعده درآ را تنصیصی بدانیم، در این صورت عموم آن کلیه حدود را با قطع نظر از ماهیت حق شامل می‌شود که اغلب فقها بر اساس همین مبنا حد قذف را مشمول قاعده دانسته‌اند (عاملی جبعی، ۱۴۱۳: ۴۳۰/۱۴؛ طباطبایی، ۱۴۱۸: ۴۰۵/۱۵؛ نجفی، ۱۴۰۴: ۲۲۲/۴۱؛ ابن همام حنفی، ۱۴۲۴: ۵۲۶/۱۰)؛ و چنانچه دلیل قاعده را اجماع در نظر بگیریم نیز نه تنها دلیلی بر تقييد حدود مشمول قاعده به حقوق الله اقامه نشده که ادعای قدر متیقن از آن شود، و با فرض تمام بودن مبنای حق الناس بودن حد قذف از شمول قاعده خارج گردد، که اتفاقاً فقها مکرراً در فروع ناظر بر حد قذف قاعده را مورد استناد قرار داده‌اند.

قانون اثبات سودان هر چند در ماده ۶۵ به‌طور کلی حدود را مشمول قاعده درآ دانسته لکن برخی حقوق دانان با استناد به آرای فقهی‌ای که قائل به انصراف قاعده از برخی شبهات در مورد حد

۱. ماده ۲۵۵ ق.م.ا. و بند (ب) ماده ۹ ق.آ.د.ک. همین موضع را پذیرفته است.

۲. لازم به ذکر است برخی از فقهای نیز که ظاهراً قائل به عدم اجرای قاعده درآ در حد قذف هستند، در برخی موارد این قاعده را در جرم مزبور مورد استناد قرار داده‌اند، به‌طور مثال شیخ طوسی در مبسوط می‌فرماید «إن كان حقا لله كحد الزنا و السرقة و شرب الخمر، لم يستوفه لأن الحدود تدرأ بالشبهات، ... و يفارق المال لأن المال لا يسقط بالشبهه، و إن كان حد قذف أو قصاص استوفى عندنا لأنه حق لادمي كالمال» (طوسی، ۱۳۸۷/۸: ۲۴۴)؛ بیان ایشان در شرایطی است که در خصوص فرض اختلاف طرفین در حالت سلامت عقل یا جنون قاذف می‌فرماید «فالقول قول القاذف، و فی الناس من قال القول قول المقذوف، و الاول أصح، ... فلا يلزمه الحد مع الشك و لأن الحدود تدرء بالشبهات» (طوسی، ۱۳۸۷: ۱۸۷/۵). یا مثلاً همین دو گانگی در آثار برخی از معاصرین نیز مشهود است (موسوی اردبیلی، ۱۴۲۷: ۳۴۳/۲ و ۶۷۸/۱).

قذف می‌باشند، تعمیم حدود را به جرم مزبور را نپذیرفته‌اند (نور، ۱۴۲۷: ۱۸۸-۱۸۷). با وجود این به نظر باید حق را به کسانی داد که حدود را به موارد خاصی محدود نکرده و حد قذف را نیز شامل قاعده دانسته‌اند (حسونه، ۲۰۰۰: ۲۱۹ - ۱۰۳). در تقویت این قول می‌توان به عنوان مؤید به ذکر یکی از شبهات دازنه در بند سوم ماده ۶۵ اشاره نمود که مقنن سودانی لعان را مسقط حد زنا از زوجه و حد قذف از زوج دانسته است. قوه قضاییه سودان نیز در همین راستا طی منشور جنایی شماره ۸۳/۹۹ در سال ۱۹۸۳ م همین رویکرد را پذیرفته و حد قذف را در زمره حدودی توصیف نموده که مشمول قاعده در آ می‌شوند.^۱

قوانین افغانستان نیز بر شمول قاعده در آ بر حد قذف نظر داده‌اند. با قطع نظر از اطلاق بند ۴ ماده ۱۹ قانون اجرائات جزایی مصوب ۱۳۹۲ که مقرر می‌دارد «محکمه نمی‌تواند به ظن خود و در صورت موجودیت شبهه در دلایل، به الزام متهم حکم نماید»؛ کد جزای این کشور مصوب ۱۳۹۵ در ماده ۶۷۳ به‌طور خاص سقوط حد قذف را به واسطه شبهه پذیرفته است.

در لیبی قانون‌گذار کیفری صراحتاً به قاعده در آ اشاره ننموده است، لکن از مفاد ماده ۵ قانون اقامه حد قذف مصوب ۱۹۷۴ اصلاحی ۱۹۷۵ که بیان داشته است «تثبت جریمه القذف بإقرار القاذف و لو مره واحده أمام السلطه القضائیه أو بشهادة رجلین، و یراعی فی صحه الاقرار و الشهاده و شروطهما إتباع المشهور من أیسر المذاهب». باتوجه به صراحت ماده مزبور که مقررات اثبات حد قذف را تابع قول مشهور از آسان‌ترین مذاهب فقهی دانسته است، و همان‌گونه که دکترین (محمد، بی‌تا: ۳۰۹) و رویه قضایی در لیبی (دقدیقه، ۲۰۱۸: ۴۳) «أیسر المذاهب» را به معنای آسان‌ترین مذاهب نسبت به وضعیت متهم که به نفع او باشد تفسیر نموده‌اند لذا منطقیاً هر مذهبی که اقتضای سقوط مجازات را به واسطه‌ای شبهه‌ای داشته باشد لازم‌الرعایه است (دقدیقه، ۲۰۱۸: ۴۳). از این‌رو در لیبی هم باید بر اساس موضع فقهی‌ای عمل نمود که قاعده در آ را در بزه قذف جاری می‌داند.

در کشور ما نیز باتوجه به اطلاق واژه «جرم» در ماده ۱۲۰ ق.م.ا. و اطلاق واژه «حدود» در ماده ۲۱۸ باید به عدم تمایز حدود واجد حق الله از حق الناس از جهت اعمال قاعده نظر داد، لذا حد قذف نیز مشمول قاعده در آ است. ممکن است گفته شود مقنن در ماده ۱۲۱ حدود حق الناس نظیر قذف را از این ضابطه کلی مستثنا نموده که «به صرف وجود شبهه یا تردید و بدون نیاز به تحصیل

۱. در بخشی از این دستورالعمل چنین آمده است «لقد أصبحت جریمه القذف بموجب قانون العقوبات جریمه حدیه و ذلك لقوله تعالى: و الذین یرمون المحصنات ثم لم یأتوا بأربعه شهدا فاجلدوهم ثمانین جلد و لا تقبلوا لهم شهاده أبدا و اولئک هم الفاسقون» (نور/۴). و وفقاً لأحكام الشریعه الإسلامیه فإن الحدود تدرأ بالشبهات و تسقط بالمسقطات إذا ثبتت و ذلك لما ورد عن رسول الله (ص) ادروا الحدود بالشبهات؛ و لما جرى علیه عمل الصحابه و التابعین و لما أخذ الائمه المجتهدون» قابل دسترس در وبگاه قوه قضاییه کشور سودان به آدرس:

دلیل، حسب مورد جرم یا شرط مذکور ثابت نمی‌شود»، و این دلیل بر انصراف قاعده درأ از حقوق الناس است، همچنان که برخی از حقوقدانان ظاهراً به انصراف قاعده به جرایم حق‌اللهی نظر داده‌اند (سلیمانی، ۱۴۰۰: ۶۳). در پاسخ به این شبهه گفته می‌شود اولاً کلیت این مطلب که مقنن در این ماده در مقام انصراف قاعده به حدود حق‌الله و انصراف از حق الناس بوده صحیح نیست زیرا در همین ماده قانونگذار در کنار دو جرم مزبور، به دو حد حق‌اللهی محض محاربه و افساد فی الارض هم اشاره می‌کند که حتی در تبصره ۱ ماده ۲۱۸ نیز «جرایم منافی عفت با عفت، اکراه، ربایش یا اغفال» هم به این مصادیق افزوده شده‌اند که نشان می‌دهد در اینجا اصلاً بحث تمایزدهی حقوق‌الله از حقوق الناس مطرح نبوده است؛ ثانیاً نکته مهم‌تر آن که حکم ماده ۱۲۱ و نیز تبصره ۱ ماده ۲۱۸ هم اساساً در مقام انصراف قاعده درأ از چنین حدود منصوصی چون قذف، سرقت و محاربه نیست، چرا که قاعده درأ به همان اندازه که در حدود حق‌الله مانند زنا و مصرف مسکرات جریان دارد که در حدود مورد بحث نیز جاری است و از این رو در هر دو دسته هرگز با وجود شبهه نمی‌توان حکم به محکومیت متهم صادر نمود. این تمایز تنها از جهت توجه مقنن به برخی استفتائات فقهی بوده که در تدوین این مواد الهام‌بخش وی قرار گرفته است.^۱ در این استفتا سؤال شده بود «آیا در جرایمی مانند محاربه، افساد فی الارض جرایم منافی عفت با عفت و اکراه و ربایش و اغفال، سرقت و قذف، ادعای عدم علم و قصد و یا وجود یکی از موانع مسئولیت کیفری، بدون نیاز به بینه و سوگند پذیرفته می‌شود؟» (مرکز تحقیقات فقهی حقوقی قوه قضاییه، ۱۳۹۴، ۵۹/۱-۵۸).

قانون‌گذار با توجه به پاسخ مراجع تقلید نسبت به این استفتا ماده ۱۲۱ و تبصره ۱ ماده ۲۱۸ را وضع نموده که بر اساس آنها میان این جرایم و سایر حدود از جهت حکم تکلیفی مرجع قضایی در انجام تحقیقات تفصیل قائل می‌شود، و این امر ارتباطی با شمول یا انصراف قاعده درأ از آنها ندارد چه همان‌گونه که بیان شد قاعده در هر دو به صورت یکسانی اجرا می‌شود و لذا اگر شبهه همچنان وجود داشته باشد باید به سقوط مجازات قائل شد، این نگاه بر خلاف رویکردی است که مقنن در مجازات‌های خارج از شمول قاعده درأ، یعنی دیه و قصاص دارد که در ادامه بیان می‌شود مقنن در مواد متعدد بر لزوم حکم به مجازات متهم با وجود شبهه در آنها تصریح نموده است، موضعی که در حدود حق الناس مانند قذف پذیرفته نشده است.

۲.۲. شمول قاعده نسبت به دیه

نظام‌های حقوقی کشورهای اسلامی قاعده درأ را در دیات جاری نکرده‌اند. مبنای این موضع را در دو شکل می‌توان تصویر نمود. برخی اساساً دیه را مجازات نمی‌دانند. قانون احکام قصاص و دیه

۱. جهت ملاحظه نقد شیوه گرت‌برداری مقنن از این استفتا ر.ک. اکرمی، ۱۳۹۹: ۱۶-۱۵).

لیبی اصلاحی ۲۰۱۶ دیه را مجازات تلقی ننموده است. قانون جرایم کیفری شرعی (حدود و قصاص) ایالت ترینگانو مالزی مصوب ۲۰۰۲ نیز در مواد ۳۴، ۳۶ و ۳۸ صبغه کیفری برای دیه و ارش قائل نشده است. طبیعتاً در این نظام‌ها چون دیه مجازات نیست، قاعده کیفری در آ از آن انصراف دارد، چه در فقه اهل سنت قاعده در مورد مجازات‌ها جاری می‌شود و اگر حکمی جنبه مجازات نداشته باشد از شمول آن خارج است (سرخسی، ۱۴۱۴: ۱۵۸/۹) و لذا دیه با شبهه ساقط نشده (شیرازی، بی تا: ۲۰۴/۳؛ سیوطی، ۱۴۱۱: ۱۲۳)، و به همین جهت اگر حسب قاعده در آ حکم به سقوط قصاص شود، به جای آن دیه می‌تواند مورد حکم قرار گیرد.

با وجود آن چه گفته شد اغلب نظام‌های حقوقی کشورهای اسلامی دیه را مجازات می‌دانند. در سودان منشور جنایی شماره ۹۱ در ۱۹۸۳ برای نخستین بار بر مجازات بودن دیه تأکید نمود (یوسف، ۱۹۹۶: ۲۴۶) و همین موضع در قانون جنایی مصوب ۱۹۹۱ در مواد ۴۲ به بعد تکرار شده است. قانون جنایی موریتانی مصوب ۱۹۸۳ نیز در ماده ۱ دیه را در کنار تعزیر، حد و قصاص در شمار ضمانت اجراهای کیفری تلقی نموده است. ماده ۱ قانون مجازات امارات متحده مصوب ۱۹۸۷ دیه را در زمره مجازات‌ها آورده است. ماده ۳۸ قانون جرایم و مجازات‌های یمن مصوب ۱۹۹۴ در ماده ۳۸ دیه کامل و ارش جنایات مادون نفس را مجازات قلمداد کرده است. در قانون کیفری شرعی برونتی مصوب ۲۰۱۳ نیز وفق موادی نظیر ۱۳۶، ۱۴۰ و ۱۴۷ دیه به عنوان مجازات محسوب شده است. در ماده ۵۴ قانون مجازات پاکستان اصلاحی ۱۹۹۷ دیه، ارش و ضمان به عنوان مجازات تلقی شده‌اند. در این کشورها به رغم کیفری بودن دیه، همچنان تحت تأثیر مبانی فقهی، قاعده در آ در این ضمانت اجرا جاری نمی‌شود چرا که دیه حق مالی اشخاص محسوب می‌شود و در چنین مواردی این قاعده امتنانی جاری نیست (لکنوی، ۲۰۱۶: ۲۱۴/۴؛ حسونه، ۲۰۰۰: ۲۲۰).

در کشور ما قانون مجازات اسلامی برای دیه ماهیتی دوگانه قائل شده است. از یک سو ماده ۱۴ صراحتاً آن را مجازات تلقی نموده، و از سوی دیگر ماده ۴۵۲ تصریح نموده است «احکام و آثار مسئولیت مدنی یا ضمان را دارد». در حقیقت رویکرد قانون‌گذار همان گونه که در مقدمه توجیهی لایحه که از سوی دولت تقدیم مجلس شده بود نیز بیان گردیده حکایت از اعتبار جنبه‌ی دوگانه برای دیه است. حال در این که بعد اثباتی قاعده در آ شامل دیات نیز می‌باشد یا خیر، برخی حقوق دانان با توجه به اطلاق ماده ۱۲۰ قانون چنین تعمیمی را پذیرفته‌اند (الهام و برهانی، ۱۳۹۵: ۲۶۸/۱؛ حیدری، ۱۳۹۶: ۴۲۵؛ زراعت، ۱۳۹۷: ۵۱۸-۵۱۷؛ منصورآبادی، ۱۳۹۹: ۳۵۷). استنباط مزبور به جهات مختلف قابل توجیه نیست زیرا اولاً مقنن ماده ۱۲۰ را ذیل مبحث اعمال قاعده در آ آورده است، و از آنجا که «در آ» قاعده‌ای فقهی است، مادام که احراز نشود مقنن از معنای شرعی آن

فاصله گرفته، لازم است در همان بستر به تفسیر آن پرداخت و در اینجا تبیین یک اصطلاح فقهی در قانون بر اساس مصدر آن دقیقاً تفسیر قانون بر اساس سازوکار حقوقی است، چرا که با توجه به اصل چهارم قانون اساسی به‌عنوان اصل حاکم بر تقنین فرض آن است مقنن هم از این چارچوب خارج نشده مادام که خلاف آن ثابت نشود؛ با قطع نظر از آنچه گفته شد حتی می‌توان با تشکیک در اطلاق واژه جرم در ماده ۱۲۰ با عنایت به ملاحظات بعدی به اجمال آن قائل شویم، و به اعتبار دیگری و با استناد به اصل ۱۶۷ قانون اساسی نیز به منابع فقهی در تفسیر این مقرر تمسک نماییم.

در این راستا از نظر فقهی تردیدی نیست که هیچ فقهی اعم از امامیه و اهل تسنن در جرایم موجب دیه قاعده را جاری ندانسته و با آن همانند ضمانت‌اجراهای مالی در امور مدنی برخورد شده است،^۱ چه از منظر فقهی دیه اساساً مجازات در معنای دقیق آن محسوب نمی‌شود، و حتی همین نگاه، با وجود قول متزلزل مختار قانون‌گذار مبنی بر ماهیت دوگانه دیه، در مواد متعدد قانون مجازات که در ادامه اشاره شده بازتاب یافته است، که در هر حال با وجود روح حاکم بر مقررات قانون مجازات اسلامی، حتی اگر احتمال پذیرش عموم و اطلاق جرم در قاعده درآ بنابر ماهیت دوگانه دیه هم داده شود باید گفت امکان تمسک به عموم قاعده در شبهات مصداقیه وجود ندارد. ثانیاً حتی با قطع نظر از نگاه فقهی به قاعده درآ، خود مقنن به اشتراک غالبی احکام دیه با سایر دعاوی مالی پایبند است و مواد متعددی مانند ۵۱، ۹۲، ۹۸، ۱۵۹، ۱۸۹، ۲۰۸، ۲۰۹، و ۴۵۴ مؤید این استظهار است به‌گونه‌ای که از جهت اثباتی دیات با دلایلی چون سوگند، شهادت بر شهادت و نظائر آن که اصولاً در امور کیفری اعتبار ندارند ثابت می‌شوند؛ و از منظر ثبوتی نیز همان‌گونه که ماده ۴۵۲ ق.م.ا. تأکید نموده است، دارای احکام و آثار مسئولیت مدنی است؛ بر همین اساس در قانون ما هر جا قصاص به جهت شبهه ساقط شده، دیه متعین گردیده است و این خود دلیل دیگری بر آن است که دیه از این جهت باید به مثابه‌ی ضمان مالی و نه مجازات مشمول قاعده درآ دیده شود. ثالثاً گذشته از این موارد، اگر بنابر جریان قاعده درآ در دیات می‌بود چگونه مقنن در حالت لوث که انتساب اتهام به متهم مورد ظن است، امکان حکم به دیه را بر اساس قسامه فراهم نموده

۱. «رفع العقاب بسبب الشبهه لا يشمل الضمانات و الدیات، فإذا سرق و شک الحاکم فی أنه هل کان جامعاً لشرائط القطع أم لا؟ لم یقطع لکنه یضمن المال؛ و کذلک فی القتل المشکوک بین العمد و غیره فإنه یضمن الدیه، إلی غیر ذلک» (حسینی شیرازی، ۱۴۱۹: ۳۰). گفتنی است عدم شمول قاعده درآ در موضوعات غیرکیفری مستلزم آن است که فرضاً در دعوی سرقت سقوط حد مستلزم سقوط رد مال، و یا در زنا به عنف ملازم با سقوط مهرالمثل یا ارش البکاره نباشد. این مسئله در آثار فقهای اهل سنت نیز مطرح شده است که «إن الحد یرتفع بالشبهات و ضمان الاتلافات یجب بالشبهات، فلا یجتمع فی حکم واحد ما یثبت بالشبهه و ما ینتفی بها، فالحد یدرأ بالشبهه و الضمان یثبت بالشبهه» (مازری، ۲۰۰۸: ۱۷۹/۳).

است؟ چگونه مقنن در جایی که متهم شخصی را شبانه از منزل خارج و آن شخص دیگر بر نمی‌گردد، با وجود شبهه در اصل قتل، چه رسد به انتساب به متهم، حکم به دیه داده است؟ احکام مزبور و نظائر آنها نشان از عدم پذیرش قاعده درآ از سوی قانون‌گذار دارد. بر این اساس باید اطلاق واژه «جرم» در ماده ۱۲۰ را نسبت به جرم مستوجب دیه حمل بر اهمال مقنن دانست و بر انصراف آن نظر داد. از طرفی لازم است مقنن مانند سایر نهادهای کیفری که از دیه انصراف دارند و بر این استثنای تصریح کرده است در این جا نیز بر این امر تأکید نماید.

۳.۲. شمول قاعده نسبت به قصاص

مجازات بعدی که شمول قاعده نسبت به آن محل بحث است «قصاص» می‌باشد. فقهای اهل تسنن به این دلیل که حدود در معنای مطلق مجازات معین استعمال شده، قاعده درآ را ناظر بر قصاص نیز می‌دانند (شیرازی، بی تا: ۲۰۴/۳؛ بهوتی، ۱۴۲۳: ۲۸۹۱؛ کاشانی، ۱۴۰۶: ۱۵۳/۴). موضع مزبور در حقوق کشورهای اسلامی تابع فقه اهل سنت پذیرفته شده است. به طور نمونه به رغم آن که ماده ۶۵ قانون اثبات سودان صرفاً بر شمول قاعده بر جرایم حدی تصریح کرده است، لکن دکترین و رویه قضایی این کشور قاعده را در قصاص نیز جاری می‌داند (حسونه، ۲۰۰۰: ۲۲۰-۲۱۹). قانون اثبات یمن مصوب ۱۹۹۲ نیز در بحث از برخی موارد شبهه نظیر ماده ۹۶ صرفاً ضمانت‌اجراهای مالی را از شمول قاعده مستثنی نموده است، لذا تبعاً قصاص نیز با شبهه ساقط می‌شود. رویه قضایی امارات متحده نیز سقوط قصاص را در صورت وجود شبهه پذیرفته است. به طور نمونه دیوان عالی امارت رأس الخیمه در رأی شماره ۱۴ در ۲۰۰۷ بر این موضع تصریح نموده است.^۱ در لیبی هر چند قانون‌گذار در مقررات حدود همان گونه که سابقاً بیان شد، رأی مشهور آسان‌ترین مذهبی را که به نفع متهم است لازم‌الرعايه دانسته بود، در ماده ۷ قانون احکام قصاص و دیه مصوب ۱۹۹۴ اصلاحی ۲۰۱۶ بیان داشته است در موارد سکوت قانون باید فتوای فقهی مذهبی که برای متهم مساعدتر است استناد شود، بدون آن که فتوای مزبور را مقید به شهرت نموده باشد، لذا باتوجه به سکوت این قانون نسبت به قاعده درآ حقوق دانان این کشور بیان داشته‌اند فتوای آسان‌تر برای متهم، فتوایی است که قائل به سقوط قصاص به واسطه هر نوع شبهه‌ای است، و این بدین معنا

۱. در بخشی از رأی مزبور آمده است «فإن العقوبة الحديه المقرره لا تطبق عليه للشبهه فی الاثبات، و لکن يجوز تعزيره بعقوبه أو عقوبات اخرى مناسبه، لأن الشبهه و إن كانت فی مجال الحدود و القصاص تأخذ حکم الحقیقه و تمنع من اقامه العقوبه المقدره علی المتهم إلا أنها لا تؤدی إلى منع العقوبات الاخری» قابل دسترس در وبگاه دادسرای عمومی امارت رأس الخیمه به آدرس:

است که مجرد ثبوت این مسئله که یکی از فقهای مذاهب مختلف قصاص را به سبب یکی از شبهات ساقط شده بداند، حتی اگر آن موضع قائل چندانی نداشته باشد، قانوناً باید مطابق آن حکم به برداشتن قصاص داد (دقیقه، ۲۰۱۸: ۴۳). قانون جنایی موریتانی نیز در ماده ۲۸۸ سقوط قصاص را در صورت شبهه مورد توجه قرار داده است.^۱ مقررات کیفری شرعی ایالات شمالی نیجریه نیز شبهات را در جرم موجب قصاص مسقط مجازات دانسته‌اند (Weimann, 2010: 107).

در فقه امامیه نظریه جریان قاعده در رأی در قصاص (سیوری حلی، ۱۴۰۴: ۳۲۲/۴؛ نراقی، ۱۴۱۵: ۴۳۰/۱۸؛ سبحانی، ۱۴۱۸: ۴۳۳/۲-۴۳۲) می‌تواند مستظهر بر امکان تعمیم حد از مجازات‌های حدی در معنای مضیق خود به سایر کیفرها و نیز رعایت احتیاط در دماء و نفوس و نیز اولویت قصاص نسبت به حد باشد؛ لکن باید گفت عقیده قائلین عدم اعمال قاعده در قصاص (مقدس اردبیلی، ۱۴۰۳: ۳۴۴/۱۳؛ نجفی، ۱۴۰۴: ۲۲۳/۴۱؛ فاضل لنکرانی، ۱۴۲۰: ۵۹۵؛ موسوی اردبیلی، ۱۴۲۷: ۹۵-۹۶/۱) قوی‌تر است زیرا قصاص از یکسو و بر خلاف مجازات قذف حد محسوب نمی‌شود که مشمول قاعده شود و از سوی دیگر این مجازات جنبه‌ی حق‌الناس داشته و امتنایی بودن قاعده در رأی اجازه‌ی اجرای آن را در قصاص نمی‌دهد، اشکالی که در خصوص حد قذف نیز بود لکن به جهت اطلاق «حدود» موضوع قاعده نادیده گرفته شد، لذا باید در احکام استثنایی مانند سقوط مجازات به واسطه‌ی شبهه به قدر متیقن آن که موارد مشمول عنوان حد است اکتفا نمود. در همین راستا از روایات نیز استفاده می‌شود در دعوی متضمن قصاص اگر ادعاها و شبهات مطرح به نفع متهم اثبات نشوند حکم به قصاص متعین می‌گردد.^۲

در حقوق کیفری کشور ما ماده ۱۲۰ جرایم را به صورت مطلق بیان نموده است، و به همین جهت دکتربین حقوقی (میرمحمد صادقی، ۱۳۹۴: ۲۱۱؛ الهام و برهانی، ۱۳۹۵: ۲۶۸/۱؛ حیدری، ۱۳۹۶: ۴۲۵؛ زراعت، ۱۳۹۷: ۵۱۸-۵۱۷؛ خالقی، ۱۳۹۴: ۱۶۳/۱؛ منصورآبادی، ۱۳۹۹: ۳۵۷؛ کلانتری و دیگران، ۱۳۹۶: ۱۱۳) و رویه قضایی بر شمول قاعده نسبت به قصاص نظر داده است.

۱. در نسخه فرانسوی قانون مسئله انتفای قصاص در صورت شبهه مورد تصریح قرار نگرفته است، لکن این مسئله در نسخه عربی قانون آمده است، که چون مطابق ماده ۴۴۹ در صورت ابهام در مفاد نسخ، نسخه عربی معتبر است لذا در متن همین امر ملاک قرار گرفته است.

۲. به طور نمونه در روایات ناظر بر قتل اجنبی در فرارش، به رغم ادعای شوهر که می‌تواند ایجاد شبهه کند، حکم بر قصاص شده است مگر ادعا توسط او ثابت شود، لذا همین موجب شده برخی از فقها قاعده در رأی را منصرف از جرایم موجب قصاص بدانند «روایات ناصه علی أن القاتل یقتل حتی مع دعواه المجوز للقتل، و لا أقل من ایجاب ذلك للشبهه فی إجراء القود علیه، فهذه شبهه غیر دارئه ما دام المورد من حقوق الناس، قال أمير المؤمنين عليه السلام فی رجل قتل رجلا و ادعی أنه راه مع امرأته: علیه القود إلا أن یأتی ببینه. هذا مع العلم أن دعوی الشبهه تسمع من مرتکبی موجب الحد فتوجب سقوط الحد عنهم؛ و لم یعهد سماعها من مرتکبی موجب القصاص» (معرفت، بی تا: ۳۹۶-۳۹۵).

آرای متعددی از شعب دیوان عالی کشور نیز بر تسری قاعده بر جرایم موجب قصاص استدلال نموده‌اند^۱ (پژوهشکده استخراج و مطالعات قضایی، ۱۳۹۵: ۶۹۸ و ۴۴۷ و ۱۰۴). باوجود این استقرای در مواد کتاب قصاص حکایت از آن دارد قانون‌گذار بعد اثباتی قاعده در آ را در قصاص جاری نکرده است. توضیح آن که همان‌گونه که مذکور افتاد اساساً کارکرد اثباتی قاعده در آ آن است که مانع اجرای اصولی شود که محکومیت کیفری متهمی را به دنبال می‌آورند که در مورد او شبهه هست. فرض نماییم متهم ادعای اکراه یا جنون حین ارتکاب جرم دارد، اگر این جرم به‌عنوان مثال زنا یا سرقت باشد، باتوجه به مواد ۱۲۰ و ۲۱۸ که شبهه در موانع مسئولیت کیفری وجود دارد، باید متهم تبرئه شود.

اما اگر به‌جای این جرایم، جرم موجب قصاص را بگذاریم نتیجه چه می‌شود؟ ماده ۳۰۸ صراحتاً بر مبنای اصل استصحاب سلامت عقل متهم و مواد ۳۷۸ و ۳۰۷ حسب مقتضای اصل اختیار، مادام که متهم نتواند ثابت کند مجنون یا مکره بوده است حکم به قصاص داده‌اند حتی اگر شبهه باشد.^۲ مثال دیگری در نظر بگیرید اگر متهم ادعای ابوت نسبت به قربانی داشته و موجب شبهه‌ی قاضی شود، اگر جرم مورد نظر قذف باشد به استناد قاعده در آ باید حکم حد را ساقط شده دانست، ولی اگر همین جرم، قتل موجب قصاص باشد، موافق صریح ماده ۳۰۹ نمی‌توان تا زمانی که ادعا ثابت نشده بر سقوط قصاص حکم نمود.^۳ تدقیق در دیگر مواد قانون مجازات اسلامی نظیر مواد ۳۰۳ و ۳۱۱ یا شناسایی نهاد قسامه جهت ثبوت قصاص متهم در صورت لوث که دادرس اطمینان به بزهکاری پیدا نکرده و همچنان شبهه دارد، همگی بر این مبنا دلالت دارند و نشان می‌دهد مقنن

۱. به‌طور مثال در خصوص رأی بر قصاص محیط‌بانی که در استان کهگیلویه و بویراحمد در اثر اقدام به تیراندازی مرتکب قتل یک شکارچی شده بود و دادگاه کیفری حکم قصاص صادر نموده بود، شعبه ۲۷ دیوان‌عالی کشور طی دادنامه مورخ ۱۳۹۳/۱۱/۱۳ با استناد به ماده ۱۲۰ عملاً قاعده را در جنایات موجب قصاص جاری دانسته و در قسمتی از آن مقرر داشته بود «قصد هدف قرار دادن نقطه اصابت مورد تردید می‌باشد، تطبیق قتل مزبور با قتل عمدی موجب قصاص جای تأمل می‌باشد و مطابق ماده ۱۲۰ ق.م.ا. ... دادنامه تجدیدنظرخواسته ... قابل تأیید نبوده ...».

۲. فقهایی که قائل به اعمال قاعده در آ در قصاص هستند، در چنین فروعی قاعده را بر اصول عملیه مقدم می‌دارند، به‌طور نمونه در بحث اختلاف در جنون متهم به قصاصی که مسبوق به حالت افاقه بوده گفته شده است «لو كان القاتل عاقلاً قبلاً ثم جن عليه، و شك في أن القتل هل وقع في زمان الجنون أو قبله فلا يحكم بالقصاص باستصحاب كونه عاقلاً إلى زمان القتل، بل يتمسك بالقاعده [الدرء] على الاقوى فلا يجرى القصاص عليه» (مدنی کاشانی، ۱۴۱۰: ۱۰۰).

۳. این مورد نیز در شرایطی است که فقهای قائل به جریان قاعده در آ در قصاص، آن را حاکم بر اصل دانسته و اظهار داشته‌اند «من قتل شخصاً فادعى الابوه له ... لا يقاص منه، ... هل يجرى أصله عدم كون القاتل أباً فيجرى عليه حكم القصاص كما قاله بعض المعاريف من المعاصرين، فالظاهر عدم جريانه لوجهين ... الثاني أن قول النبي (صلى الله عليه و آله و سلم) ادروا الحدود بالشبهات، مقدم على الاصل و إلا لما بقي مورد لهذه القاعده لإمكان إجراء الاصول في تمام موارد الشبهه» (مدنی کاشانی، ۱۴۱۰: ۸۸).

در حوزه اثبات قاعده منعکس در ماده ۱۲۰ را در جرایم موجب قصاص جاری ندانسته است. ممکن است در استنتاج چنین ضابطه‌ای از استقرای در مواد مورد بحث تشکیک شود و گفته شود قاعده در آن در قصاص جاری است و فقط در این مواد تخصیص خورده است، چنین شبهه‌ای قابل دفاع نیست زیرا مواد موصوف خصوصیتی ندارند که بتوان در دیگر مصادیق به شمول قاعده نظر داد. چه مقنن در ماده ۳۰۸ به استناد استصحاب سلامت عقل متهمی که جنون او محل شبهه است به ضرر متهم رای داده است؛ در ماده ۳۰۹ حسب اصل عدم ابوت به قصاص متهمی که ابوت او محل شبهه است حکم داده است؛ در ماده ۳۱۱ موافق استصحاب اسلام یا سلامت عقل مجنی‌علیه حکم به قصاص متهم شده است؛ در ماده ۳۷۸ حسب مقتضای اصل اختیار و عدم اکراه به نادیده‌انگاری شبهه به ضرر متهم نظر داده است؛ در حقیقت رفع ید از این همه مصداق که نمی‌توان خصوصیتی هم برای آنها قائل شد و مخصص دانستن آنها مستظهر بر هیچ پشتوانه متقنی نیست، چه در غیر این صورت در سایر موارد که با چنین موادی مجانست دارند می‌بایست حکم به سقوط قصاص داد که پذیرفتنی نیست مثلاً گفته شود همانند حد قذف که ادعای سلب اختیار در اثر عصبانیت موجب سقوط حد است [ماده ۲۶۳]، اگر متهم در قتل عمد نیز ادعا کند در اثر عصبانیت مرتکب جرم شده باید بگوییم چون جزء مستثنیات نیست لذا در صورت تردید در بقای اختیار باید طبق ماده ۱۲۰ حکم به سقوط قصاص شود! و یا گفته شود اگر کسی بر عضو دیگری جنایتی وارد کند و بعد مدعی شود آن عضو ناسالم بوده، می‌بایست در صورت تردید به استناد ماده ۱۲۰ و بر خلاف مقتضای اصل بر سلامت عضو به صرف این شبهه و بر خلاف مبنای مشابه در ماده ۳۷۸ حکم به سقوط قصاص داد! حقیقتاً التزام به چنین نتایجی و اشباه آن که نتیجه‌ی التزام به مخصص بودن مواد منصوص سابق‌الذکر و عموم و اطلاق ماده ۱۲۰ در قصاص است هرگز قابل دفاع نمی‌باشند و راهی جز این باقی نمی‌ماند که گفته شود قانونگذار ما در قصاص قاعده در آن را جاری نکرده است (برای دیدن نظر موافق ر.ک: حاجی ده‌آبادی، ۱۴۰۰: ۲۰۸).

۴.۲. شمول قاعده نسبت به تعزیر

فقه‌های اهل سنت قاعده در آن را در تعزیرات جاری نمی‌دانند (ماوردی، ۱۴۱۹: ۲۳۵/۱۴؛ زرکشی، ۱۴۰۵: ۲۲۶/۲؛ سیوطی، ۱۴۱۱: ۱۲۳؛ آل بورنو، ۱۴۲۴: ۵۸/۵). در حقوق کشورهای اهل سنت تا جایی که تتبع نشان می‌دهد اعمال قاعده در آن در مطلق تعزیرات پذیرفته نشده است. در عربستان سعودی هیأت عمومی دیوان عالی این کشور به اجماع طی قرار شماره ۲۱ در ۱۴۳۶ هجری قمری تصویب نمودند در تعزیراتی که اختیار تعیین آنها به قضات واگذار شده است، اثبات بزهکاری لازم

نیست و با وجود قرائن، حتی اگر شبهه نیز وجود داشته باشد، می‌توان متهم را محکوم نمود.^۱ در سودان نیز نسبت به اجرای قاعده در آ در تعزیرات همان حکم دعاوی مالی را جاری می‌دانند که در نتیجه شبهه باعث سقوط مجازات نمی‌شود (حسونه، ۲۰۰۰: ۲۲۸). قانون جنایی موریتانی نیز در ماده ۳۰۶ به طور موردی در خصوص بزه ارتداد مقرر داشته در هر حالتی که حد مشمول در آ می‌شود، حکم به مجازات‌های تعزیری تجویز شده است. هرچند در مواد دیگر این قانون در مورد تعزیر در سایر جرایم تصریحی دیده نمی‌شود، لکن با عنایت به ماده ۴۴۹ که بیان داشته در همه مواردی که قانون ساکت است، باید مطابق احکام شریعت اسلامی عمل نمود، لذا باتوجه به آرای فقهی امکان تعزیر در صورت شبهه در سایر جرایم نیز ظاهراً با محدودیتی روبرو نیست. در امارات متحده رویه قضایی مستقر این کشور بر جواز حکم به تعزیر در صورت شبهه شکل گرفته است. به طور نمونه دیوان عالی امارت ابوظبی در رأی شماره ۹۸ در ۲۰۱۲ سقوط حد را به جهت شبهه، مانع از حکم به تعزیر ندانسته است (سلیمان، ۲۰۱۵: ۱۳۱). در آرای دیگری از این مرجع قضایی در ۲۰۱۲ به شماره ۴۱۲ و ۴۲۸ شبهات ناظر بر اقرار را مانع تعزیر ندانسته است (سلیمان، ۲۰۱۵: ۱۰۵). مشابه همین تصمیم را دیوان عالی امارت رأس الخیمه در رأی شماره ۱۴ در ۲۰۰۷ اتخاذ نموده است.^۲ در رأی دیگری از دیوان عالی ابوظبی به شماره ۸۹۵ در ۲۰۱۳ در مورد شبهات مرتبط با گواهی شهود آمده است «وزن أقوال الشاهد و تقديرها من سلطة محكمة الموضوع، و ليس ما يمنعها في الجرائم التعزيرية من الأخذ بها مهما أثير حولها من شبهات» (سلیمان، ۲۰۱۵: ۱۳۴). در حقوق لیبی نیز با سقوط مجازات منصوص به جهت وجود شبهه تعزیر تجویز گردیده است (دقدیقه، ۲۰۱۸: ۴۳). همین مبنا در قوانین افغانستان نیز دیده می‌شود. مواد ۶۳۶، ۶۴۳، ۶۷۳، ۶۸۴ کد جزای افغانستان به ترتیب در مورد جرایم تجاوز جنسی، زنا، قذف، مصرف مسکرات بر جواز تعزیر مرتکب در صورت سقوط حد به واسطه‌ی شبهه تصریح نموده‌اند. ماده ۳۹ قانون جنایات استان آچه اندونزی نیز در برخی از شبهات مسقط حد به تعزیر حکم نموده است. مقررات کیفری ایالت‌های شمالی نیجریه نیز که در اجرای احکام اسلامی و تأسیس دادگاه‌های شرعی متأثر از موازین فقه مالکی هستند (Ostien, 2007: 132; Weimann, 2010: 9 & 15)، بر جواز تعزیر در صورت شبهه حکم داده‌اند، که حکم ماده ۱۴۸ قانون کیفری شرعی ایالت زامفارا مصوب ۲۰۰۰ را در این راستا می‌توان مطمئن نظر داشت (Peters, 2001: 19).

۱. جهت ملاحظه نقد رأی مزبور رک. ملیفی، ۲۰۱۸: ص ۱۱۹ به بعد.

۲. قابل دسترس در وبگاه دادسرای عمومی امارت رأس الخیمه به آدرس:

در فقه امامیه برخی قاعده درأ را در تعزیرات جاری نمی‌دانند (فخرالمحققین حلی، ۱۳۸۷: ۶۰۸/۳)؛ لکن حق با قائلین شمول قاعده در تعزیرات است (مجلسی، ۱۴۱۰: ۲۲۹/۱۰؛ فیض کاشانی، بی‌تا: ۷۷/۲؛ حسینی شیرازی، ۱۴۱۹: ۲۶؛ مشکینی، ۱۳۷۷: ۲۰۵)، زیرا در روایات و کلام قدما حد در معنای اعم از مجازات مقدر استعمال شده و باتوجه به شدت مجازات‌های تعیین شده از سوی شارع مقدس به طریق اولی باید قاعده را در تعزیرات نیز اعمال نمود (موسوی اردبیلی، ۱۴۲۷: ۹۵/۱؛ استادی، ۱۳۸۳: ۸۵). از نظر قانونی در کشور ما حکم به شمول قاعده نسبت به تعزیرات قابل دفاع است، زیرا چنانچه تعزیرات را از قلمروی ماده ۱۲۰ منصرف بدانیم، آن وقت حکمت تقنین زیر سؤال می‌رود زیرا در آن صورت با وجود ماده ۲۱۸ در ابتدای کتاب حدود، دیگر نیازی به وضع ماده ۱۲۰ در کتاب کلیات نبود، چه این‌که دیگر نه استقرار ماده در کتاب کلیات و جاهتی داشت و نه اصلاً برای این ماده موضوع متمایزی در مقایسه با ماده ۲۱۸ قابل تصور بود. اطلاق واژه «جرم» از یک سو و اقتضای قاعده تفسیر نصوص جزایی به نفع متهم از سوی دیگر نیز این برداشت را تقویت می‌کنند.

ممکن است گفته شود مقنن در تعزیرات واجد جنبه حق‌الناس قاعده درأ را جاری نمی‌داند و در این زمینه به ماده ۱۲۱ احتجاج شود، در پاسخ گفته می‌شود با توجه به اطلاق ماده ۱۲۰، قاعده درأ در مطلق تعزیرات حتی اگر منشأ حق‌الناس داشته باشند جریان دارد و ماده ۱۲۱ نیز همان‌گونه که در گذشته اشاره شد اساساً در مقام انصراف قاعده از حدود حق‌الناس نبوده که از ملاک آن بتوان در تعزیرات، هر چند به ضرر متهم، بهره برد، چه این‌که قانون‌گذار در بحث حدود به‌طور مطلق و بدون هیچ تمایزی در ماده ۲۱۸ حدود حق‌الناسی مانند قذف و سرقت را در کنار دیگر حدود مشمول قاعده درأ دانسته است، و از این گذشته مفاد تبصره ۱ این ماده که به نوعی تکرار همان ماده ۱۲۱ است، دلالتی بر انصراف قاعده از حدود حق‌الناس و بلکه حدود حق‌اللهی مانند محاربه و افساد فی‌الارض ندارند بلکه بحث صرفاً از این جهت بوده که در این استثنائات حکم به سقوط مجازات به صرف شبهه بدوی صورت می‌گیرد و یا می‌بایست به بعد از انجام تحقیق قضایی موکول شود. با قطع نظر از آن که از نظر راقم این سطور تکلیف به تحقیق در کلیه حدود باید یکسان دیده شود، اما در هر حال در همین موارد استثنا شده نیز اگر پس از تحقیقات همچنان شبهه باقی بماند باید به استناد قاعده درأ حکم به سقوط مجازات داد و این بر خلاف مجازات‌های خارج از شمول قاعده درأ مانند قصاص است که در صورت بقای شبهه می‌بایست مطابق مقتضای ظواهر و اصول عملیه‌ای چون استصحاب، هر چند به ضرر متهم باشند، حکم شود و جایی برای برداشتن مجازات به استناد قاعده درأ در آنها نیست.

نتیجه‌گیری

تحقیق صورت گرفته پیرامون جرایم مشمول بعد اثباتی قاعده در حکایت از آن دارد:

(۱) در فقه اهل تسنن قاعده در شامل مجازات‌های مقدر یعنی حدود و قصاص است، در مورد حد قذف نیز مناقشات برخی به جهت مانع حق الناسی بودن بزه جهت تعمیم قاعده مورد پذیرش اکثریت قرار نگرفته است. در خصوص دیات، به مناسبت آن که اولاً دیه مجازات نیست و ثانیاً جنبه مالی دارد که متعلق به حقوق خصوصی اشخاص است از شمول قاعده به اتفاق خارج است. تعزیرات نیز چون مجازات معین و منصوص به شمار نمی‌آید با شبهه ساقط نمی‌شود.

(۲) در فقه امامیه قدر متیقن از قلمروی قاعده حدود است، هرچند نسبت به حد قذف اختلاف نظر وجود دارد، و برخی از فقها امتنانی بودن قاعده را با تسری آن به جرم حق الناسی قذف در تنافی می‌بینند؛ لکن باتوجه به وجود جنبه حق‌اللهی در این جرم بنا بر برخی از مبانی، و عموم حدود موضوع قاعده بدون آن که به حق‌الله مقید شده باشد موجب شده اکثریت فقها قاعده را در قذف جاری بدانند. دیات بدون آن که مناقشه‌ای در مورد آن مطرح باشد از شمول قاعده خارج است، اما قصاص و تعزیرات اختلافی است، که به نظر می‌رسد باتوجه به ماهیت حق‌الناسی قصاص و عدم صدق حد بر آن و ملاحظه برخی از اخبار وارده قاعده در مورد آن جاری نمی‌باشد. در تعزیرات باتوجه به استعمال حد در مجازات‌های غیر مقدر در روایات و مصادر فقهی قول به جریان قاعده قوی‌تر است.

(۳) در نظام حقوقی برخی از کشورهای اهل تسنن به جهت احساس استغنائی از قاعده در ا به دلیل وجود اصل برائت و قاعده تفسیر به نفع متهم در مقررات موضوعه، در خصوص قاعده سکوت اختیار شده است، لکن تعداد قابل توجهی از این نظام‌ها بعد اثباتی قاعده را یا به‌طور کلی و یا نسبت به برخی از شبهات اثباتی مطمحنظر داشته‌اند. پژوهش حاضر نشان می‌دهد در این نظام‌ها قاعده علاوه بر حدود، قصاص را نیز شامل شده ولی از تعزیرات و دیات انصراف دارد.

در حقوق کشور ما با تصویب قانون مجازات اسلامی در ۱۳۹۲ بعد اثباتی قاعده در ا برای نخستین بار به‌طور جامع مورد توجه قانون‌گذار قرار گرفت. مقنن در کنار ماده ۲۱۸ که ناظر بر جریان قاعده در مورد حدود بود، در ماده ۱۲۰ به‌طور مطلق بر اجرای قاعده در جرایم تصریح نمود، و همین موجب شده بسیاری از حقوق‌دانان قاعده را در حدود، قصاص، دیات و تعزیرات جاری بدانند. باوجود این هرچند نظر بر عموم و اطلاق مواد مزبور باید قاعده را در کلیه حدود قابل اعمال دانست؛ لکن باید گفت در مورد دیات به جهت فقدان پشتوانه فقهی و روح حاکم بر قانون مجازات اسلامی، اطلاق قانون را باید حمل بر اهمال نمود. در مورد قصاص استقرای در مقررات قانونی حکایت از نپذیرفتن قاعده از سوی قانون‌گذار در این جرایم و مقدم دانستن اصول فقهی دارد، از این رو رویه قضایی دادگاه‌ها که قاعده را نسبت به قصاص نیز اعمال می‌نمایند قابل نقد است. در

خصوص تعزیرات نیز با توجه به اطلاق ماده ۱۲۰ از یک سو، و استقرار این ماده در کتاب کلیات از سوی دیگر، باید قائل بر تعمیم قاعده در این دسته از جرایم شد، چه در صورت عدم پذیرش چنین دیدگاهی با وجود ماده ۲۱۸، در عمل ماده ۱۲۰ لغو می‌شود.

منابع

- آل بورنو، محمد صدقی (۱۴۲۴ ه.ق)، *موسوعه القواعد الفقهیه*، ج ۵، چاپ ۱، بیروت: مؤسسه الرساله.
- آل عصفور بحرانی، حسین (بی تا)، *الانوار اللوامع*، ج ۱۴، چاپ ۱، قم: مجمع البحوث العلمیه.
- ابن رشد قرطبی، محمد (۱۴۲۵ ه.ق)، *بدایه المجتهد و نهایه المقتصد*، ج ۴، قاهره: دارالحدیث.
- ابن عابدین، محمد امین (۱۴۲۳ ه.ق)، *رد المحتار علی الدر المختار*، ج ۶، ریاض: دار عالم الکتب.
- ابن قدامه مقدسی، عبدالله (۲۰۰۴)، *المغنی*، بیروت: بیت الافکار الدولیه.
- ابن مبروک الأحمدی، عبدالعزیز (۱۴۲۴ ه.ق)، *إختلاف الدارین و آثاره فی أحكام الشریعه الاسلامیه*، ج ۲، چاپ ۱، مدینه منوره: جامعه الاسلامیه بمدینه المنوره.
- ابن مکی عاملی [شهید اول]، محمد (۱۴۱۴ ه.ق)، *غایه المراد*، ج ۴، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- ابن نجیم، زین الدین (بی تا)، *البحر الرائق شرح کنز الدقائق*، ج ۵، چاپ ۲، بی جا: دارالکتب الاسلامیه.
- ابن همام حنفی، محمد (۱۴۲۴ ه.ق)، *شرح فتح القدر*، ج ۱۰، چاپ ۱، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- اردبیلی [مقدس]، احمد (۱۴۰۳ ه.ق)، *مجمع الفائده و البرهان*، ج ۱۳، چاپ ۱، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- استادی، رضا (۱۳۸۳)، «قلمرو قاعده در آ ۲»، *فقه اهل بیت علیهم السلام*، شماره ۳۷، صص ۷۱-۹۴.
- اکرمی، روح الله (۱۳۹۹)، «شبهه موضوع قاعده در آ در حقوق ایران»، *آموزه های حقوق کیفری*، شماره ۲۰، صص ۳-۲۸.
- الهام، غلامحسین و برهانی، محسن (۱۳۹۵)، *درآمدی بر حقوق جزای عمومی*، ج ۱، چاپ ۲، تهران: نشر میزان.
- بهوتی، منصور (۱۴۲۳ ه.ق)، *کشاف القناع*، ریاض: دار عالم الکتب.
- تنوخی حنبلی، زین الدین (۱۴۲۴ ه.ق)، *المتع*، ج ۴، چاپ ۳، مکه مکرمه: مکتبه الاسدی.

- پژوهشکده استخراج و مطالعات رویه قضایی (۱۳۹۵)، **مجموعه آرای قضایی شعب دیوان عالی کشور: کیفری**، چاپ ۱، تهران: مرکز انتشارات قوه قضاییه.
- جمل، أحمد محمد (۱۹۸۳)، **مجموعه عمر: جميع أحكام النقض الصادره من وقت إنشاء محكمه النقض المصريه ۱۹۳۱**، ج ۲، اسکندریه: بی‌نا.
- حاجی ده‌آبادی، احمد (۱۴۰۰)، «جریان یا عدم جریان قاعده درأ در قصاص با تأکید بر قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲»، **مطالعات فقه و حقوق اسلامی**، شماره ۲۵، صص. ۱۷۷-۲۱۲.
- حسونه، بدریه عبدالمنعم (۲۰۰۰)، **شرح قانون الاثبات الاسلامی السودانی و تطبیقاته القضائیه**، چاپ ۱، ریاض: اکادیمیة نایف العربیة.
- حسینی شیرازی، سید محمد (۱۴۱۹.ق)، **الفقه: القانون**، چاپ ۲، بیروت: مرکز الرسول الاعظم (صلی الله علیه و آله) للتحقیق و النشر.
- حفاوی، منصور محمد (۱۴۰۶.ق)، **الشبهات و أثرها فی العقوبه الجنائیه**، چاپ ۱، قاهره: مطبعه الامانه.
- حلی [محقق]، أبو القاسم جعفر (۱۴۰۸.ق)، **شرائع الاسلام**، ج ۴، چاپ ۲، قم: اسماعیلیان.
- حیدری، علی مراد (۱۳۹۶)، **حقوق جزای عمومی: بررسی فقهی حقوقی واکنش علیه جرم**، چاپ ۲، تهران: انتشارات سمت.
- خالقی، علی (۱۳۹۴)، **آیین دادرسی کیفری**، ج ۱، چاپ ۲۷، تهران: نشر شهر دانش.
- دقدیقه، ولید محمد (۲۰۱۸)، «الشبهه التي تسقط القصاص: قراءه فی قانون القصاص و الیه اللیبی»، **مجله جامعه صبراته العلمیه**، شماره ۳، صص. ۳۷-۵۴.
- زراعت، عباس (۱۳۹۳)، **حقوق جزای عمومی ۳**، ج ۲، چاپ ۲، تهران: انتشارات جاودانه جنگل.
- زرکشی، أبو عبدالله (۱۴۰۵.ق)، **المنثور فی القواعد الفقهیه**، ج ۲، چاپ ۲، کویت: وزاره الاوقاف الکویتیه.
- سبحانی، جعفر (۱۴۱۸.ق)، **نظام القضاء و الشهاده فی الشریعه الاسلامیه الغراء**، ج ۲، چاپ ۱، قم: مؤسسه امام صادق علیه السلام.
- سرخسی، شمس‌الدین (۱۴۱۴.ق)، **المبسوط**، ج ۹، بیروت: دارالمعرفه.
- سلیمان، یاسر عریف (۲۰۱۵)، **جریمه الزنا الحدیه فی ضوء احکام محکمه النقض باماره ابوظبى و المحکمه الإتحادیه العلیا، ابوظبى: دائره القضاء.**
- سلیمانی، حسین (۱۴۰۰)، «قوانین کیفری در پرتو موازین اسلامی بازخوانی اصل چهارم قانون اساسی در پرتو قواعد حاکم، مصلحت، و حقوق بشر»، **حقوق بشر**، شماره ۳۱، صص. ۵۳-۷۶.

- سيوري حلي، جمال الدين مقداد (٥١٤٠٤ق)، **التنقيح الرائع**، ج ٤، چاپ ١، قم: منشورات مكتبه آيه الله المرعشي النجفي.
- سيوطي، جلال الدين (٥١٤١١ق)، **الاشباه و النظائر**، چاپ ١، بي جا: دارالكتب العلميه.
- شربيني، شمس الدين محمد (١٩٩٧م)، **مغنى المحتاج**، ج ٤، چاپ ١، بيروت: دارالمعرفه.
- شيرازي، ابواسحاق إبراهيم (بي تا)، **المهذب**، ج ٣، بي جا: دارالكتب العلميه.
- صانعي، يوسف (١٣٨٨)، **استفتائات قضايي**، ج ١، چاپ ٣، قم: انتشارات پرتو خورشيد.
- ضميريه، عثمان جمعه (٢٠١١)، «الشبهات و أثرها في درء الحدود»، **مجلة كليه الشريعة و الدراسات الاسلاميه**، شماره ٢٩، صص. ٣٠٩-٣٩٠.
- طباطبايي، سيدعلي (٥١٤١٨ق)، **رياض المسائل**، ج ١٦ و ١٥، چاپ ١، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام.
- طوسي [شيخ الطائفة]، محمد بن حسن (٥١٣٨٧ق)، **المبسوط في فقه الاماميه**، ج ٨ و ٥، چاپ ٣، تهران: المكتبه المرتضويه لإحياء الآثار الجعفريه عليه السلام.
- عاملی جبعی [شهيد ثانی]، زين الدين (٥١٤١٣ق)، **مسالك الأفهام**، ج ١٤، چاپ ١، قم: مؤسسه المعارف الإسلاميه.
- عبدالقادر، حباس (٢٠١٦)، **الشبهه و أثرها في إسقاط العقوبه: دراسه مقارنه بين الشريعة و القانون**، رساله الدكتوراه، الجزائر: جامعه وهران.
- عوده، عبدالقادر (بي تا)، **التشريع الجنائي الاسلامي مقارناً بالقانون الوضعي**، ج ١، بيروت: دارالكاتب العربي.
- فاضل لنكراني، محمد (٥١٤٢٠ق)، **تفصيل الشريعة: القضاء و الشهادات**، چاپ ١، قم: مركز فقه الاثمه الاطهار عليهم السلام.
- فخرالمحققين حلي، أبوطالب محمد (٥١٣٨٧ق)، **ايضاح الفوائد**، ج ٤، چاپ ١، قم: اسماعيليان.
- فيض كاشاني، ملا محمد محسن (بي تا)، **مفاتيح الشرائع**، ج ٢، چاپ ١، قم: منشورات مكتبه آيه الله المرعشي النجفي.
- كاشاني، علاء الدين (٥١٤٠٦ق)، **بدائع الصنائع**، ج ٤ و ٧، چاپ ٢، بي جا: دارالكتب العلميه.
- كلانترى، كيومرث و ديگران (١٣٩٦)، «قلمرو و شرايط اعمال قاعده ي درأ در حدود و تعزيرات»، **تعالی حقوق**، شماره ٢٠، صص. ١٠٥-١٢٨.
- لكنوى، عبدالحى (٢٠١٦)، **عمده الرعايه**، با حواشى صلاح محمد أبوالحاج، ج ٤، بيروت: دارالكتب العلميه.

- مازری، أبو عبدالله (۲۰۰۸)، شرح التلقین، ج ۳، چاپ ۱، بی جا: دارالغرب الاسلامی.
- ماوردی، أبو الحسن (۱۴۱۹ ه.ق)، الحاوی الکبیر، ج ۱۴ و ۱۳، چاپ ۱، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- مجلسی، محمد تقی (۱۴۰۶ ه.ق)، روضه المتقین، ج ۱۰، چاپ ۲، قم: بنیاد فرهنگ اسلامی.
- محمد، عوض (بی تا)، دراسات فی الفقه الجنائی الإسلامی، اسکندریه: دار المطبوعات الجامعیه.
- محمدخانی، عباس (۱۴۰۰)، «تفسیر تبصره ماده ۲۹۲ قانون مجازات اسلامی در پرتو نظریه سوءنیت غیرمستقیم»، پژوهشنامه حقوق کیفری، شماره ۲۳، صص. ۱۷۵-۱۹۲.
- محمدیان، علی (۱۳۹۹)، «اصل ۱۶۷ قانون اساسی و امکان سنجی صدور حکم بر اساس فتوای اخف»، پژوهشنامه حقوق کیفری، شماره ۲۲، صص. ۲۲۱-۲۴۱.
- مدنی کاشانی، آقارضا (۱۴۱۰ ه.ق)، کتاب القصاص للفقها و الخواص، چاپ ۲، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- مشکینی، میرزا علی (۱۳۷۷)، مصطلحات الفقه، چاپ ۱، قم: نشر الهدی.
- معرفت، محمدهادی (بی تا)، تعلیق و تحقیق عن امهات مسائل القضاء، چاپ ۱، قم: چاپخانه مهر.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۴۱۸ ه.ق)، أنوار الفقاهه: کتاب الحدود و التعزیرات، ج ۱، چاپ ۱، قم: انتشارات مدرسه امام امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام.
- ملیفی، هیثم (۲۰۱۸)، التعزیر بالشبهه فی القضاء السعودی، رساله للماجستير، ریاض: جامعه نایف العربیه للعلوم الأئمنیه.
- منصورآبادی، عباس (۱۳۹۹)، حقوق جزای عمومی ۳، چاپ ۱، تهران: نشر میزان.
- موسوی اردبیلی، سید عبدالکریم (۱۴۲۷ ه.ق)، فقه الحدود و التعزیرات، ج ۲ و ۱، چاپ ۲، قم: انتشارات دانشگاه مفید.
- میرمحمد صادقی، حسین (۱۳۹۴)، جرایم علیه اشخاص، چاپ ۲۰، تهران: نشر میزان.
- نجفی، محمدحسن (۱۴۰۴ ه.ق)، جواهرالکلام، ج ۴۱، چاپ ۷، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- نراقی، ملا احمد (۱۴۱۵ ه.ق)، مستند الشیعه، ج ۱۸، چاپ ۱، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
- نفرای، احمد (۱۴۱۵ ه.ق)، الفواکه الدوانی، ج ۲، بی جا: دارالفکر.
- نور، محمد سلیمان (۱۴۲۷ ه.ق)، «أثر الرجوع عن الإقرار فی الفقه الاسلامی و قانون الإثبات السودانی»، مجله الشریعه و الدراسات الاسلامیه، سال چهارم، شماره ۸، صص. ۱۵۲-۱۹۲.
- نووی، یحیی (بی تا)، المجموع: شرح المهذب، ج ۲۰، بی جا: دارالفکر.

هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۴۲۳ ه.ق)، **قرائات فقهیه معاصره**، ج ۱، چاپ ۱، قم: مؤسسه دائره معارف الفقه الاسلامی.

یوسف، یس عمر (۱۹۹۶)، **النظریه العامه للقانون الجنائی السودانی لسنة ۱۹۹۱م**، بیروت: دار و مکتبه الهلال.

Abubakar, Al Yasa and Maulana, Iqbal (2018), "Alat Bukti dan Metode Pembuktian Terhadap Tindak Pidana Zina", **Legitimasi: jurnal hukum pidana dan politik**, Vol. 7, No. 2, pp. 173-189.

Council of Islamic Ideology (2006), **Interim Report on Hudood Ordinance 1979**, Islamabad: Council of Islamic Ideology, available at: < <http://cii.gov.pk/publications/h.report.pdf> > (last visited on 11/24/ 2019).

Mir-Hosseini, Ziba and Hamzić, Vanja, (2010), **Control and Sexuality The Revival of Zina Laws in Muslim Contexts**, London: Wluml - The Russell Press.

Ostien, Philip, (2007), **Sharia Implementation in Northern Nigeria 1999-2006: A source- book**, Ibadan: Spectrum Books.

Peters, Ruud(2001), **The reintroduction of Islamic criminal law in Northern Nigeria**, Lagos: European Commission.

Weimann, Gunnar J. (2010), **Islamic Criminal Law in Northern Nigeria: Politics, Religion, Judicial Practice**, Amsterdam: Amsterdam University Press.

قوانین و مقررات

جریده رسمی (۱۳۹۶)، **کود جزای افغانستان: ضمیمه فوق‌العاده جریده رسمی**، مدیر طرح محمد رحیم دقیق، چاپ ۲، کابل: مطبعه بهیر .

قانون الاثبات السودانی (۱۹۹۴)، قابل دسترس در:

<<http://www.nccw.gov.sd/files/145.pdf>> (last visited on 3/20/ 2019)

قانون الاثبات الیمنی (۱۹۹۲)، قابل دسترس در:

<https://yemen-nic.info/db/laws_ye/detail.php?ID=11368> (last visited on 3/21/ 2020)

قانون اجراءات جزایی افغانستان (۱۳۹۲ش)، قابل دسترس در:

<http://moj.gov.af/Content/files/OfficialGazette/01101/OG_01132.pdf> (last visited on 2/19/ 2020).

قانون أحكام القصاص و الدیه الییبی (۱۹۹۴)، قابل دسترس در:

<<http://itcadel.gov.ly/wp-content/uploads/pdfs2013/add04-2016.pdf> > (last visited on 9/15/ 2020)

قانون إقامة حد القذف الییبی (۱۹۷۴)، قابل دسترس در:

<<http://itcadel.gov.ly/wp-content/uploads/pdfs2013/add04-2016.pdf> > (last visited on 9/14/ 2020)

قانون الجرائم و العقوبات الیمنی (۱۹۹۴)، قابل دسترس در:

<https://www.yemen-nic.info/db/laws_ye/detail.php?ID=11424> (last visited on 3/22/ 2020).

قانون العقوبات الاتحادی (۱۹۸۷)، قابل دسترس در:

<<http://www.dji.gov.ae/Lists/DJIBooks/Attachments/44/Okobat%20Big%20WEB.pdf>> (last visited on 4/13/ 2020).

Criminal Code of the Republic of Kosovo (2012), available at: <<http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/Criminal%20Code.pdf>> (last visited on 3/20/ 2019).

Code pénal du Niger (1961), available at: <http://www.vertic.org/media/National%20Legislation/Niger/NE_Code_Penal.pdf> (last visited on 3/20/ 2019).

Code pénal mauritanien (1983), available at: <<http://www.justice.gov.mr/IMG/pdf/codepenalarabe.pdf>> (last visited on 5/9/ 2020).

Enactment No. 13 of Syariah Criminal Code of Kelantan (1993 - 2015), available at: <http://www2.esyariah.gov.my/esyariah/mal/portalv1/enakmen2011/Eng_enactment_Ori_lib.nsf/f831ccddd195843f48256fc600141e84/edd5daa1361eaa7d482580140012da26?OpenDocument> (last visited on 7/18/ 2020).

Enactment No. 4 of Syariah Criminal Offence (Hudud and Qisas) of Terengganu (2002), available at: <http://www2.esyariah.gov.my/esyariah/mal/portalv1/enakmen2011/Eng_enactment_Ori_lib.nsf/f831ccddd195843f48256fc600141e84/eb184e29f5fa06884825765f00040fc0?OpenDocument> (last visited on 7/18/ 2020).

Penal Code of Pakistan (1860), available at: <<http://www.pakistani.org/pakistan/legislation/1860/actXLVof1860.html>> (last visited on 3/11/ 2019).

Qanun Aceh Nomor 6 Hukum Jinayat (2014), available at: <<https://dsi.acehprov.go.id/wp-content/uploads/2017/02/Qanun-Aceh-Nomor-6-Tahun-2014-Tentang-Hukum-Jinayat.pdf>> (last visited on 7/19/ 2020).

Syariah Courts Evidence Order of Brunei (2001), available at: <[http://www.agc.gov.bn/AGC%20Images/LOB/Order/MNOP/Syariah%20Courts%20Evidence%20Order,%202001%20\(S%2063\).pdf](http://www.agc.gov.bn/AGC%20Images/LOB/Order/MNOP/Syariah%20Courts%20Evidence%20Order,%202001%20(S%2063).pdf)> (last visited on 7/18/ 2020).

The Syariah Penal Code Order of Brunei (2013), available at: <http://www.agc.gov.bn/AGC%20Images/LAWS/Gazette_PDF/2013/EN/s069.pdf> (last visited on 7/18/ 2020).

روش استناد به این مقاله:

اکرمی، روح الله (۱۴۰۱)، «قلمروی جرایم مشمول بعد اثباتی قاعده در آ حقوق کشورهای اسلامی با نگاهی به آموزه‌های فقهی»، پژوهشنامه حقوق کیفری، دوره ۱۳، پیاپی ۲۶، صص. ۲۱-۷. DOI:10.22124/jol.2022.21001.2225

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

